տակը, որոնք Հրէաների կեանքից վեր առած, պատահում են մայրաքաղաքների լրագիրներում, թերահաւատութեամբ վերաբերվելով դէպի լրագրական տեղեկութիւններից շատերը։ Ստութեան և բամբասանքի կոյտերի մէջ թէ և շատ անգամ պատահում է ճշմարտութեան մի կորիզ,—բայց ինչպէս իմանաս ո՞ւր է այդ կորիզը։

«Մենք հաւատացած ենք, որ եթէ ռուս լրագիրներից շատերը ձեռնարկվէին այն սկզբունքներով, որոնցով ձեռնարկվում է «Մշակ» լրագիրը, ռուսաց հասարակութիւնը, որի թւում, ինչպէս ամեն տեղ, կան շատ դիւրահաւատ մարդիկ, վաղուց է արդէն կը փոխէր իր հայեացքները Հրէաների վրա։

«Նոյն անկողմնապահութեամբ դէպի Հրէաները յայտնվում են և Կովկասի վարչութեան մէջ դիրք ունեցող հայերը, ինչ պաշտօն և վարէին նրանք։ Համարելով իրանց հաւատարիմ զաւակներ Ռուսաստանի, թէև նրանք ծագումով ռուս չեն, հայերը համարում են Հրէաներին էլ Ռուսաստանի հաւատարիմ զաւակներ, նայում են նրանց վրա որպէս ռուս քաղաքացիների վրա, և այլպէս նայել չեն կարող։»

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Մարտի 13-ին

Վանի և շրջակայքի մեր սովատանջ հայ եղբայրների և քոյրերի սոսկալի նեղութիւնքը, արձագանք է տալիս դէպի հայկական սերունդները և շարժում է ամեն մի ազնիւ զգացմունք և հոգի ունեցող հայի սիրտը՝ պարենի օգնութիւն հասուցանելու նրանց թալկացած սրտին։ Ով չէ լսում, նա խուլ է և խարամանքը խարված, ով չէ շարժվում օգնել մի փոքրիկ լումայով, նա հայ չէ և օտար արիւն ունի։ Ճշմարիտ հայն՝ հայկական սիրով ոգևորված կը կարեկցէ իր համարիւն եղբայրներին։

Մեր սովալլուկ հարազատների հառաչանքը, ըրուսից և Նորգ Երևան քաղաքի փոքրիկ մասը՝ Նորգի ժողովուրդներից շատերը՝ կարծես կըրթված են նուիրաբերութեան մէջ։ Չը գլացան իրանց աղքատիկ քսակը բացանել, քանի մի լումայ դցել մեր հացախնդիր եղբայրների գանձանակը։ Բարեկենդան էր, մի խումբ կազմելով բարեկենդան կանէր, երբ մի հայ սրտից առաջարկվեցաւ մի բաժակ Վանի սովելոց ազատութեան. մի տխուր պատկեր ներկայացաւ ամենքի առաջ, իսկոյն հանդանակութիւն բացվեցաւ յօգնութիւն սովատանջներին։ Ոչ ոք չը խնայեց։ Հետևեալ օրը, նուիրաբերվեցաւ մի քանիսներից ևս։ Այս ազգասէր կեանք տուող գործին մասնակցեցին Նորգի գպրոցաց ուսուցիչները, վարժուհին և իրանց սակաւամասնեայ տուրքով աշակերտներից և աշակերտուհիներից մի քանիսները։ Գոյացած գումարն է 87 րուբլի, որը ցուցակագրով ուղարկելով ձեզ, խնդրեմ հասուցանել Վանի սովատանջներին։ Եւ բարեհաճեցէք տպագրել նուիրատուների անունները «Մշակ» լրագրի մէջ ի խրախուսութիւն նուիրողների։

Ա. Մատթէոս Տէր-Պօղոսեանց 3 ր., Գրիգոր Ամիրեանց 3 ր., Բարսեղ Եղիազարեանց 3 ր., Մկրտիչ Ա. քահանայ Տէր-Պօղոսեանց 2 ր., Իսահակ Նիկողոսեանց 1 ր., Գիլան Մարկոսեան 1 ր., Զաքարիա Մկրտչեան 1 ր., Յովսէփ Հայրապետեան 1 ր., Ռուստամ Յակոբեանց 1 ր., Յովհաննէս Ներսէսեան 2 ր., Գէորգ Գեօզալեանց 1 ր., Սային Յարութիւնեան 1 ր., Սերովբէ Ստեփաննեան 1 ր., Թամրազ Սարգսեան 1 ր., Աստուածատուր Խանազեանց 1 ր., Գալուստ Մ. Մկրտչեան 1 ր., Նաւասարդ Աւագեան 1 ր., Աւետիս Եղեանց 1 ր., Աւետիս Սարգսեան 1 ր., Իսահակ Տէր-Աւետիսեանց 1 ր., Գէորգ Գիլանեան 1 ր., Ստեփան Սիմէօնեան 1 ր., Փիլիպպոս Վարդանեան 1 ր. 25 կ., Գրիգոր Խաչատրեան 1 ր., Պօղի Յարութիւնեան 1 ր., Սուքիաս Կարապետեան 1 ր., Ոսկան Յարութիւնեան 1 ր., Գալուստ Յովհաննէսեան 1 ր., Յովհաննէս Գալստեան 1 ր., Եագոր Եղեանց 1 ր., Յովհաննէս Խաչատրեան 1 ր., Վասիլ Խէչանեանց 2 ր., Ազարիա Ազարեանց 2 ր., Արսէն Գաբրիէլեանց 1 ր., Գրիգոր Թադէոսեան 1 ր., Գրիգոր Մովսէսեան 1 ր., Պետրոս Կարապետեան 1 ր., Պարոնբէկ Թորոսեանց 1 ր., Յակոբ Մկրտչեան 1 ր., Յարութիւն Աւետիսեան 1 ր., Իսահակ Յովսէփեան 1 ր., Հայրապետ Մկրտչեան 1 ր., Նաւասարդ Եսայեանց 1 ր., Յովհաննէս Մկրտչեան 1 ր., Թադէոս Տէր-Պօղոսեան 1 1 ր., Վասիլ Աղաջանեան 1 ր., Մնացական Տէր-Մատթէոսեան 1 ր., Յարութիւն Բաղալեան 1 ր., Մարկոս Կարապետեան 1 ր., Մակար Բաբոեան 1 ր., Ոսկան Թորոսեանց 1 ր., Ա. Նազար Տէր-Աւետիսեան 1 ր., Յովհաննէս Յարութիւնեանց 2 ր., Ֆ. Գալստեան 60 կ., Ա. Դաւթեանց 30 կ., Պ. Յովհաննէսեան 50 կ., Յ. Մնացականեան 50 կ., Մկրտիչ Աւետիսեան 1 ր.։

Նորգի կանանց դասից. Սալբի Ամիրեանց 3 ր., Սուսամբար Տէր-Յովհաննիսեանց 1 ր., Ջավահիր Եղիազարեանց 1 ր., Անոյշ Եղիեանց 1 ր., Շողակաթ Տէր-Պօղոսեանց 2 ր., Եղիսաբէթ Մկրտչեանց 80 կ., Եղիսաբէթ Մուրադեանց 40 կ., Նորգի գպրոցաց ուսուցիչները. Վահան քահանայ Տէր-Յովհաննէսեանց 2 ր., Մկրտիչ Զաքարեանց 2 ր., Յովհաննէս Մելքոնեան 1 ր., Վարժուհի Խանում Մանուչարեանց 1 ր., աշակերտուհիներից Անոյշ Յովհաննէսեան 20 կ., Հեղինէ Յարութիւնեան 10 կ., Մանիշ Եղիեանց 20 կ., Նոյեմզար Պետրոսեան 10 կ., Փառանձեմ Տէր-Աւագեանցեան 15 կ., Սոփիէ Տէր-Յովհաննէսեանց 10 կ., Տրդատ Մելքի Ղազարեան 20 կ., Դանիէլ Ազարեանց 20 կ., Մելքայէլ Տէր-Պետրոսեանց 10 կ., Շմաւոն Տէր-Պետրոսեանց 10 կ., Արմենակ Խանազեանց 20 կ., Սիմէօն Գեօզալեանց 20 կ., Մատթէոս Գէորգեան 20 կ., Ալէքսան Յարութիւնեան 10 կ., Լևոն Մկրտչեան 15 կ., Կարապետ Տէր-Պօղոսեանց 20 կ., Վարդան Զաքարեանց 15 կ., Արսէն Պօղոսեանց 15 կ., Վահան Դաւթեանց 15 կ., Արտաշէս Տէր-Յովհաննէսեանց 15 կ., Ստեփան Եսօքեան 20 կ., Գէորգ Տէր-Աւետիսեանց 10 կ., Թադէոս Աւագեան 10 կ., Մատթէոս Խաչատրեան 10 կ., Թադէոս Եսայեանց 10 կ., Սերովբէ Իսահակեանց 15 կ., Յովհաննէս Պօղոսեանց 10 կ., Ներսոնի Տէր-Աւետիսեանց 15 կ., օր. Եղիսաբէթ Պօղոսեան 1 ր.։ Ընդամենը 87 ր.։

Մի Նորգեցի

ՆԱՄԱԿ ԳՈՐԻՑ

Մարտի 19-ին

Հայոց ազգի ընդհանուր շարժողութեանը յօգուտ Վանի սովելոց ձայնակից եղաւ և Գորու փոքրիկ հասարակութիւնը, առաջնորդութեամբ իւր սիրելի համաքաղաքացի Տէր-Ստեփաննեանց աւագ քահանայի։ Անցեալ կիրակի, ամսիս 9-ին, չը նայելով եղանակի անտանելի վատութեան, Սուրբ Ստեփաննոս քարաշէն եկեղեցին լի էր թէ հայ և թէ օտարազգի ունկնդիրներով։ Տէր-Հօր տխուր կերպարանքը, արտասուալից աչքերը, արդէն գրաւած էին ներկայ եղողների խորին ուշադրութիւնը։ Քարոզիչը ազդու և գրաւիչ խօսքերով ներկայացնելով ունկնդիրների առաջ սովելոց անտանելի դրութեան տխուր պատկերը, յիշեցրեց թէ Հայաստանի զաւակաց մեծամասնութեան ներկայ վիճակը նմանում է Երուսաղէմից Երիքով գնացող աւետարանական վիրաւորեալին. «չանցկենանք նոցա մօտով անգութ քահանայի և սառնասիրտ ղևտացու պէս, ասում էր տէր հայրը, այլ գթառատ սամառացու նման մօտենանք կարեկցութեամբ, լուանանք սովից առաջացած վէրքերը, չը խնայելով մեր օժանդակութիւնը անվտանգ հասուցանենք նրանց ապահովութեան պանդոկը»։ Գրիչս անզօր է նկարագրելու այն տպաւորութիւնը, որ ունեցան այս տաք խօսքերը ունկնդիրների վրա։ Աստուծոյ տաճարը կարծես ողբոց և սուգի հանդիսարան էր դարձել. վերջացել տէր-հայրը յայտնեց, թէ սա ազգային կեանքի և մահու հարց լինելով, քաղաքիս ոչ մի հայ բնտանիք և ոչ մէկը նորա անդամներից յետ չը պիտի մնայ մասնակցութիւնից. մինչև անգամ յետին աղքատը իր լուման թող ձգէ այս ազգային գանձանակի մէջ։ «Հաւատացնում եմ ձեզ, շարունակեց տէր-հայրը, թէ ով որ ամեն օր դէմ առ դէմ կանգնած է նեղութեան և կարօտութեան առաջ, նա աւելի լաւ գիտէ գնահատել և կարեկցել իր նմանների դրութեանը»։ Ոգևորեալ տէր հօր պաշտօնական զբաղմունքը չը ներեցին իսկոյն շարունակել նուիրատուութիւնը և այդ միջոցին նա մտադրեց նաև հոգևոր իշխանութեան կարգադրութիւնը, որով քաղաքիս երեք եկեղեցիների աւագ քահանաները, այն է՝ Տէր Գրիգոր Փանեանց, Տէր Յովհաննէս Տէր-Մինասեանց և Տէր Ստեփան Տէր-Ստեփաննեանցը պարտաւորվում էին գործին մասնակցելու, ուստի ամսոյս 18 քաղաքական վարչութեան դահլիճում կայացաւ ժողով 'ի ներկայութեան 40 անձանց։ Ժողովականք Տէր-Ստեփան հօր ճառը լսելուց յետոյ, իսկոյն կազմեցին յանձնաժողով հետևեալ 8 մարդոց, որոնք են՝ Ստե-

---

քըքրվում, թէ ինչպէս են ապրում, ինչ եղանակով են գործում օտար ազգերը օտար երկրներում։ Ուզում եմ ասել, որ հայը օտարներից օրինակ չէ վեր առնում, այլ սպասում է, որ օրինակը տար նրան իր նման մի հայ։—Ուրեմն, մենք առաջին օրինակը կը տանք, և ես հաւատացած եմ, որ մեզ կը հետևեն շատերը։ Ես լաւ եմ ճանաչում մեր ժողովուրդը. նա այնքան շատ տանջվել է, որ հենց այս րոպէիս պատրաստ է թուրքի, քրդի միսը ուտել և արիւնը խմել, եթէ մի հնար կը գտնէ։ Նա սրտումը սաստիկ ատելութիւն ունի, միայն այդ ատելութիւնը թաքնված է։

Վարդանը և պ. Դուդուկչեանը ուրախութեամբ լսում էին Հայրապետի ասածները։ Նրա մէջ խօսում էր ժողովրդի ձայնը։

—Երջանիկ է այն ժողովուրդը, որ ատել գիտէ, բացականչեց պօլսեցի երիտասարդը մի առանձին ոգևորութեամբ։—Նա, որ ատել չը գիտէ, զուրկ է միւս և սիրոյ զգացմունքից...

—Իմ հայրը ասում էր, թէ հողը պատրաստ չէ՝ խօսեց Հայրապետը։—Նա խիստ խելացի մարդ է, նրա սրտում կան շատ ծածկված և բարի խորհուրդներ։ Բայց նրա խելացի խրատները, նրա զգուշաւորութիւնը հասնում է մինչև յանցաւորութեան։ Նա իր համբերութեամբ թմրեցրել է մեզ և պահել է քարացած անշարժութեան մէջ։ Մեր դրութեան մէջ, իմ կարծիքով, համարձակութիւնը անձնավստահութիւնը և մինչև խենթութեան հասած յանդգնութիւնը աւելի գործ է կատարում, քան թէ իմաստունների լուրջ և խոհեմ մտածութիւնները։

—Այո, «մինչև խելացին կը մտածէ, խենթը գետից անց կը կենայ»... պատասխանեց Վարդանը ծիծաղելով։

—Այդ շատ ճիշտ է, նկատեց պ. Դուդուկչեանը։—Խելացիների խելքը շատ անգամ խաբում է իրանց, և խաբվածները այն ժամանակ միայն հասկանում են՝ թէ յիմարվել են, երբ գըժերը իրանց գործը արդէն աւարտած են լինում...։ Մի ժամանակ կ. Պօլսի մեր խելացիները մտածում էին, թէ հայերի համար աւելի նպաստաւոր է Թուրքաց անկիրթ և անկարգ կառավարութիւնը, քան թէ մի բարեկարգ և քաղաքակրթված կառավարութիւն։ Մտածում էին, թէ մի քաղաքակրթված կառավարութիւն իր կուլտուրական բարձր զարգացումով կարող էր կլանել և ոչնչացնել հայերին.—մինչդեռ խելացի հայերը, օգուտ քաղելով Թուրքի յիմարութիւններից, գոյութեան կռւի մէջ կարող էին մրցել նրա հետ, կարող էին յաղթող հանդիսանալ։ Այդ ենթադրութիւնը թէօրիայի կէտից ուղիղ է։ Բայց ամենաճիշտ փիլիսոփայական թէօրիան երբեմն կեանքի փորձի մէջ յայտնվում է սխալ։ Պատմութիւնը իր առանձին զարտուղութիւններն ունի։ Եթէ մի քաղաքակրթված մեծ ազգութիւն կարող է կլանել փոքր ազգութիւնները, նոյնը կարող է կատարել և մի անքաղաքակիրթ մեծ ազգութիւն իր մանր հպատակ ազգութիւնների վերաբերութեամբ։ Տարբերութիւնը միայն գործ դրած միջոցների և հնարների մէջն է.—մէկը սպանում է բարբարոսական միջոցներով, միւսը՝—կուլտուրայի միջոցներով։

—Ես աւելի պարզ կը խօսեմ, շարունակեց պ. Դուդուկչեանը։—Մեզանից ոչ ոք մինչև այսօր չէր հասկացել Թուրք կառավարութեան գաղտնի քաղաքագիտութիւնը հայերի վերաբերութեամբ։ Մեզանից ամեն մէկը երեխայական կարճատեսութեամբ կրկնում էր, թէ «մեր ապրողն Թիւրքիայումն է»։ Մենք նայում էինք կատարվող դէպքերի, անկարգութիւնների և բարբարոսութիւնների արտաքին մակերևոյթի վրա, բայց թէ որպիսի դժոխային մեքենայութիւն էր թաքնված նրանց տակին,—այդ մենք չէինք տեսնում։ Մենք միայն տեսնում էինք հարստահարութիւններ, սպանութիւններ, բռնի կրօնափոխութիւններ և զանազան տեսակ չարագործութիւններ, որ կատարում էին մեր հարևան բարբարոս ցեղերը։—Այդ բոլորը մենք սովորական և պատահական էինք համարում, և չը գիտէինք, որ յիշեալ անկարգութիւններին մի գաղտնի քաջալերող կայ, չը գիտէինք, որ այդ բոլորը կատարվում է բարձր աստիճանաւորների թելադրութեամբ։ Մենք մեղադրում էինք կառավարութիւնը այն մտքով միայն, որ նա թոյլ է, որ նա անհոգ է, որ նա իր անզգամ հպատակները զսպել չը գիտէ։ Բայց չէինք հասկանում, որ կառավարութեան պաշտօնեաները իրանք այդ բարբարոսներին գրգռում էին հայերի դէմ, քրիստոնեայ տարրը ոչնչացնելու համար։ Ինչու, կը հարցնէք ինձ։

—Թուրքիան շատ լաւ է հասկացել, եթէ նա մի օր կը զրկվի իր եւրոպական և ասիական նահանգներից,—այդ կորստի պատճառը լինելու են տեղային քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնները։ Նա հասկացել է, որ քրիստոնեայ հպատակների գոյութիւնը իր պետութեան մէջ ամեն անգամ պէտք է առիթ տայ քրիստոնեայ թագաւորներին միջամտել Թիւրքիայի գործերի մէջ և բարձրացնել մի նոր ա ր և ե լ ե ա ն հ ա ր ց։ Իր նահանգները չը կորցնելու համար, քրիստոնեայ թագաւորների միջամտութիւնից ազատվելու համար, Թուրքը ստիպված է ոչնչացնել քրիստոնեաներին։— Քրիստոնեաների պատճառով նա իր եւրոպական նահանգներից շատերը կորցրեց և մնացածը կորցնելու վրա է, իսկ ասիական երկրներից իր ամբողջութիւնը պահպանել է միայն փոքր Ասիան։ Այստեղ գլխաւոր քրիստոնեայ ազգութիւնը, որ սպառնում է պետութեան այդ մասի անջատմանը—են հայերը։ Ուրեմն եւրոպական տէրութիւնների ձայնը կտրելու համար, պէտք է ցոյց տալ նրանց, որ Հայաստանում հայ չը կայ։ Այդ սպանութեան գործի մէջ Թիւրքիան ընտրել է ամենայարմար դահիճներ՝—քրդերին և չէրքեզներին։

—Եթէ հաւաքելու լինենք վերջին 20—30—50 տարիների ընթացքում կատարված փաստերը, կը համոզվենք, որ այդ բոլորը ճշմարիտ է։ Կը համոզվենք, որ հայերի վերաբերութեամբ գործված հարստահարութիւնները, ճնշումները, հալածանքները, յափշտակութիւնները, մի խօսքով բոլոր բարբարոսութիւնները պատահական երևոյթներ չեն—կը համոզվենք, որ այդ բոլորի մէջ թաքնված է մի նախապէս մտածված, կարգադրված հ ի մ ք և ն պ ա տ ա կ, որ ծառայում են հայկական տարրը հետզհետէ տկարացնելու, բնաջնջելու և վերջապէս ոչնչացնելու համար։ Ես կը յիշեմ մի քանի փաստեր միայն։ Հայերին անձնապաշտպանութեան բոլոր հնարներից զրկելու համար, խլեցին նրանց ձեռքից զէնքը, կապեցին, կաշկանդեցին նրանց ձեռքերը, իսկ հայերի թշնամիների ձեռքում զէնք տուեցին։ Յետոյ տեսան, որ այդ բաւական չէ հայերին տկարացնելու համար, տեսան, որ այդ տարրը, որպէս մի աշխատասէր և տնտեսագէտ ժողովուրդ, կարողանում է մրցել իր հակառակորդների հետ, կարողանում է իր գոյութիւնը պահպանել իր նիւթական զօրութիւնով—իր հարստութիւնով։ Ուրեմն պէտք է ամեն հնարքներ գործ դնել, որ նա աղքատանայ, ուրեմն պէտք է տնտեսապէս մահացնել նրան։ Հարկերը ծանրացրին, շրջաբերութեան մէջ եղած արժէթղթերը ոչնչացրին (առանց նախապէս յայտարարելու ժողովրդին) մի խօսքով զանազան տեսակ ֆինանսական խարդախութիւններ գործ դրեցին, որպէս զի ժողովրդի ձեռքում գտնված դրամը իր արժէքը կորցնի և հարկերը վճարելու անկարող լինի,—որպէս զի առիթ ունենան նրա տնտեսութեան ամենաանհրաժեշտ պարագայքը հարկերի փոխարէն վաճառել տալու, նրան երկրագործութեան աշխատութիւններից զրկելու համար։ Այդ միջոցները դարձեալ չը կարողացան լրացնել Թիւրքիայի նպատակը։ Ժողովուրդը տոկուն էր, եթէ ի հայրենի երկրում վաստակ չէր գտնում, պանդխտանում էր դէպի օտար աշխարհ, այնտեղ փող էր վաստակում, և բերում, լցնում էր գանձարանը։ Ուրեմն ինչ պէտք էր անել —Թիւրքիան մտածեց միանգամից ցամաքացնել հայ ժողովրդի ապրուստի աղբիւրները։ Նա հնարեց իր կալուածական ամենախորամանկ օրէնքները, և հայերը զրկվեցան կալուածատէրութեան իրաւունքից։ Հայերի ձեռքում գտնված հողերը անցան քուրդ դերէբէկների, չէրքէզների, մաւթիների, ղաղիների և զանազան վայրենի էշիրաթների ձեռքը։—Դրանք տէր դարձան, իսկ հայը, աշխատասէր և արդիւնաբերող հայը, դարձաւ այդ բարբարոսների հողերը մշակող ստրուկը և ճորտը։ Հայաստանում հայերի և մահմետականների մէջ եղած այժմեան անթիւ և անհամար կալուածական վէճերը ու դատերը, կամ մնում են կառավարութեան կողմից առանց ուշադրութեան, կամ եթէ վճռվում են, վճիռը կայանում է անպատճառ յօգուտ մահմետականների։ Հազարաւոր օրինակներ կան այդ մասին։ Եւ այդ վճիռների մէկի քննութիւնը բաւական է ապացուցանելու համար, թէ կառավարութիւնը չէ ցանկանում, որ հայի ձեռքում հող մնայ, այլ ցանկանում է, որ նա զրկվի իր պապերի ժառանգութիւնից, որպէս զի դրանով կարողանայ աւելի սաստկացնել հայերի գաղթականութիւնը, և Հայաստանը դատարկելով հայերից, նրանց տեղը լցնել քրդերով և չէրքէզներով։

(կը շարունակուի)